

ZOBRAZENÍ SÍDELNÍ SITUACE ROMŮ V OSLAVANECH V OBDOBÍ 1890–1938

Milada Závodská

motto...

Oslavanské stany, jež vytrvale po sto let si zde chválí svou domovinu...

(G. Preissová, Dvě Prisky, 1898)

Obec Oslavany a její tzv. „cikánská osada“ jsou v odborné literatuře jednou z nejlépe popsaných historií lokalit romského osídlení Moravy.¹ Prvním historikem, který se dějinami romského osídlení Oslavan soustavněji a odborně zabýval, je prof. Ctibor Nečas. Jeho podrobné a přitom čtivě podané studie takřka vyčerpávajícím způsobem zpracovávají jím odhalené historické prameny (a to včetně vzpomínek nejen romských pamětníků, oslavanských rodáků) a další zdroje informací.² Mezi tyto zdroje C. Nečas vhodně zahrnul i relevantní existující umělecké památky a články z dobového tisku.³ Všechny tyto již dříve Nečasem identifikované zdroje jsou základními prameny i pro následující stať.⁴ Smyslem tohoto článku není znovu

-
- 1 Nejstarší a dodnes významnou studii je Cikánský tábor v Oslavanech od C. Nečase (1977), dále J. Kyselákem editovaný originální text M. Škody (předaný R. Doležalem do Moravského zemského muzea) Oslavanští Cikáni (1996), dále také Nečasem revidovaný a rozšířený vlastní text publikovaný pod titulem Dějinný příběh oslavanských Romů (2002) a další (viz Prameny a literatura).
  - 2 NEČAS, Ctibor. Cikánský tábor v Oslavanech. In: *Jižní Morava: vlastivědný sborník*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1977, roč. 13, s. 71–79; NEČAS, Ctibor. Dějinný příběh oslavanských Romů. In: *Jižní Morava: vlastivědný sborník*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2002, roč. 38, s. 77–96.
  - 3 Nečasova práce při rekonstrukci dějinných událostí primárně čerpá z pramenů písemných (v tomto případě jsou to zejména: matricy, sčítací operáty, zápisy ze schůzí obecního výboru, zápisy četnické stanice Oslavany – vše uloženo v MZA; SOKA Brno-venkov). Významným zdrojem poznání jsou pro Nečase také vzpomínky romských i neromských pamětníků (oslavanských rodáků Rudolfa Daniela, Antonína Daniela, Edvarda Daniela, M. Kromusové, Maxmiliána Škody) – ať již písemné, nebo zachycené na audiotechniku a posléze publikované. Dále Nečas využívá také dva podrobnější články v dobovém tisku (obecnější studii s popisem *cikánské čtvrti* v Oslavanech od J. Mareše z roku 1937 v časopise Bezpečnostní služba a reportážní povídku A. Trna Štědrý večer u Oslavanských cikánů publikovanou v roce 1938 v Lidových novinách), dále shledává nálezy povídky G. Preissové Dvě Prisky, obrazu J. Svobody Stará cigánská osada u Oslavan z r. 1903, a existenci filmu Čarovné oči.
  - 4 Tématem romského osídlení Oslavan jsem se podrobně zabývala také ve své disertační práci Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu, se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu (FFUK, 2016), kde jsem všechny známé (Nečasem již dříve využitě) zdroje revidovala ve světle zásadního pramene

líčit známý dějinný příběh oslavanských Romů, ale s použitím ověřených reálií poukázat na nově nalezené pozoruhodné detaily objasněné vlastními drobnějšími badatelskými nálezy.

Oslavanská „cikánská osada“, pokud je známo, se v uměleckém ztvárnění poprvé objevuje u spisovatelky Gabriely Preissové (1862–1946), a to v povídce *Dvě Prisky* (1898). Generačním vrstevníkem Preissové byl insitní výtvarník Jakub Svoboda (1875–1943), který osadu u Oslavan zachytil na několika svých obrazech. Dodnes dochovaný a vizuálně známý je bohužel pouze jeden z nich. Svoboda příbytky Romů také zachytil na jedné plastické mapě Oslavan (zhotovené zřejmě někdy po r. 1923). Pokud jde o uměleckou formu, nejmodernějším dílem zachycujícím oslavanské romské obyvatele v jejich sídlišti je několik autentických záběrů v českém filmu *Čarovné oči* (1923) režiséra Václava Kubásky.

V následujícím výkladu si pomoci historických památek přiblížíme a doslova prohlédneme sídelní poměry oslavanských Romů konce 19. století a první poloviny 20. století. Podrobněji zde interpretovanými zdroji poznání pro nás budou nejprve dobová líčení oslavanských Romů – zejména Antonína Daniela (1913–1996) a Rudolfa Daniela (1911–1978) ale i dalších, která přece jen (i přes jinak pokročilý stav historického poznání romského osídlení v Oslavanech) zůstala doposud stranou historického zájmu a nebyla tak zcela vytěžena jejich vysoká výpovědní hodnota. Spolu s nimi to pak budou již výše zmíněné památky umělecké. Je pozoruhodné, nakolik tato umělecká podání v mnohých detailech korelují se vzpomínkami oslavanských rodáků na jejich tehdejší domovy. Spojení uměleckých vyobrazení a slovního líčení romských vypravěčů umožňuje použití vizuálních pramenů pro mikrohistorii moderních dějin, a tak spoluvytváří plastičtější představu o minulosti Oslavan. Svědčí také o otevřenosti uměleckého ducha vůči oslavanským romským obyvatelům.

OBVYATELÉ MALÉHO ÚDOLÍČKA NA PRAVÉ STRANĚ CESTY Z OSLAVAN DO LETKOVIC

„Když jdeme z Oslavan do Letkovic, vidíme na pravé straně malé údolíčko, po jehož obou stranách se rozprostírají malinké domky nebo dřevěné vozy.

Housle a kůň, díla oslavanského rodáka R. Daniela. Rukopis Housle a kůň, který vznikl asi v letech 1950–1953, nebyl dosud publikován. Z metodologického hlediska podotýkám, že v tomto článku dále využitá umělecká vyobrazení života Romů od G. Preissové (1898), V. Svobody (1931) a J. Kubásky (1923) by těžko bylo možno bez znalosti písemných pramenů seriózně interpretovat jako zdroje detailního historického poznání. Na tomto místě bych také chtěla poděkovat Mgr. M. Schusterovi, který mne upozornil na historické vyobrazení cikánského tábora na mapě R. Hrocha (Plán Oslavan, 1907. Encyklopedie Oslavan (stálá výstava), Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska, Zámek Oslavany.) vystavené na výstavě Encyklopedie Oslavan na zámku v Oslavanech. Také děkuji Ing. Z. Vévodovi a panu J. Kyselákovi za osobní konzultace ve Vlastivědném spolku Rosicko-Oslavanska. Můj dík patří také Mgr. M. Němečkové z Muzea v Ivančicích, která mi laskavě pomohla v detailu utřídit data týkající se tvorby J. Svobody.

Celkem jich je tam dvacet. Tam bydlí Romové. Celkem jich tam žije asi sto padesát. Odkud přišli? Kdo je tam přivedl? Nikdo nemůže říci, odkud přišli, jak žili, to jen dva břehy [řeky Oslavy; pozn. MZ] můžou vyprávět, co se v minulosti dělo...“⁵

Takto (zde záměrně uvádím doslovný překlad do češtiny) začínají mnohastránkové zápisky Antonína Daniela, jenž si jako tehdejší student gymnázia okolo roku 1930 romsky zapisoval své líčení vlastního domova, a zejména pak jeho historie – která byla do té doby mezi Romy předávána tradičně pouze ústním podáním. Antonínovi Danielovi bylo tehdy asi sedmáct let, Oslavany byly jeho rodištěm, chodil zprvu do obecné školy v Oslavanech a následně do gymnázia v Ivančicích.⁶ Jedná se o nejstarší zápisky v jeho rodném jazyce, tj. romštině moravských Romů, a zároveň také o doposud nejstarší známé písemné podání vlastní historie u Romů v českých zemích vůbec.

Nadaného studenta Daniela o několik let později (zřejmě kolem roku 1935) osobně poznal britský lingvista Stuart E. Mann, tou dobou působící na univerzitě v Brně, a udržovali pak spolu kontakty po mnoho let.⁷ S. Mann vedl Antonína Daniela k práci na překladu biblického textu Skutků apoštolských do romštiny a tento překlad (na kterém se podíleli i manželé Růžičkovi z brněnských Černoviček) byl posléze publikován v Praze roku 1936.⁸ U příležitosti romského vydání Skutků apoštolských popsal S. Mann také to, jak s Antonínem Danielem na překladu pracovali a jak sám v té době docházel mezi oslavanské Romy. Podívejme se opět alespoň na úryvek (původně anglického) textu, jak se jevílo romské sídlišti britskému návštěvníkovi někdy v polovině třicátých let:

... „malinká cikánská osada na okraji Oslavan, havířské vesnice na jižní Moravě. Cikáni si postavili své maličké domky roztroušeně v dvojité řadě v pískovém údolí,

- 5 Překlad z originálního romského textu MZ. V originálním znění v romském jazyce takto: „Kana džas Oslavanatar ke Letkovica dikas pre čáči strana tikno údolíčko, jak pes duje stranenca rozprostírenen tikne kheróre vaj kaštune verda. Dohromady savore éhi biš héli. Éhi odova o rom. Savore šaj éhi jek šel the jepaš. Katar jon avle? Ko len adarde andas? Niko našci vakerele katar avle, har has džide, he čak duj brehy te šaj vakereñas, jon šaj phenenas, so pes akostar djejinelas.“ MANN, Stuart E. a [DANIEL, Antonín]. On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people by Antonín Daniel. *Journal of Gypsy Lore Society*. 1944, XXIII(3), s. 72–73.
- 6 Více o Antonínovi Danielovi viz např. NEČAS, Ctibor. Antonín Daniel. *Bulletin Muzea romské kultury*. 1996, 5, s. 51. Dále NEČAS, Ctibor. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská, 2005, s. 222–224. Dále také PAVELČIKOVÁ, Nina. Příběhy Antonína a Bartoloměje Daniela – prvních představitelů romských elit. In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011, s. 316–329.
- 7 Stuart Mann působil jako lektor anglického jazyka v letech 1932–1938 na Masarykově univerzitě v Brně a již předtím byl dlouholetým členem Gypsy Lore Society (Liverpool, Velká Británie) a dopisovatelem *Journal of Gypsy Lore Society* (vůbec nejstaršího odborného časopisu zabývajícího se jazykem, dějinami a kulturou Romů). Právě v tomto periodiku byl text Antonína Daniela o historii oslavanských Romů zásluhou S. Manna pak později, roku 1944, přetištěn v romském originále a s anglickým překladem, viz pozn. 5.
- 8 *O keriben pal e Devleskere bičhade*. Praha, 1936.

Rudolf Hroch, Plán Oslavan z roku 1907. Výřez s cikánským táborem mezi pastviskem a cestou do Letkovic. (Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska)

... které je, jak sami říkají, chrání před studeným větrem“...⁹. S. Mann dále popisuje domek rodičů Antonína Daniela:

... „Starý Daniel, otec, postavil svůj dům vlastníma rukama, omítl jej i natřel vápnem. Je to nejspřádanější domek v řadě, sestává se z ložnice a vždy vzorně uklizené kuchyně, a také přístavku pro dívku [tj. jednu ze sester Antonína Daniela; pozn. MZ].“¹⁰

Tolik Stuart Mann, který také uvádí, že Josef Ludvík Daniel (1890–1937), otec Antonína Daniela, je dělníkem v oslavanské elektrárně a vydělává okolo 1400 Kč měsíčně. Jak uvádí Nečas, byl výše popsaný domek historicky jedním z prvních, ne-li vůbec prvním zděným stavením onoho oslavanského romského sídliště.¹¹

Třicátá léta byla, jak interpretujeme i z výše zmíněných citací, zřejmě obdobím, kdy se z provizorních sídel vyskytujících se trvale po několik desetiletí na pravém břehu Oslavy v místech obecních pastvin zrodila postupně víceméně trvalá zástavba domků Romů. Při představě o její genezi je potřeba si uvědomovat dvojitý historicko-sociální aspekt tohoto procesu: šlo jednak o sídla romských obyvatel do

Oslavan příslušných (z nichž ale ne všichni v obci trvale žili),¹² a zároveň také o stabilní transitní bod dočasných pobytů dalších Romů (většinou rodově spřízněných) – kočovných a polokočovných rodin, nejen z Moravy. Domková zástavba třicátých let přirozeně kontinuálně navazovala na původní bydliště tvořené vozy (o nichž se zmiňuje i A. Daniel) a stany (či stanovými přístavky u vozů), o nichž bude ještě řeč dále. Tomuto sídlišti, pro které oslavanstí a ivančičtí obyvatelé používali slovo „tábor“, „osada“ nebo „kolonie“, se vlivem historických okolností stala postupně vlastní lokalita malého údolí (stále na pravém břehu Oslavy), kam byli romští osídlenci vytlačováni od počátku 20. století postupně se rozrůstajícími průmyslovými Oslavany (zejména rozšiřováním cukrovaru a výstavbou obecních jatek).¹³

Toto malé údolí, kde dnes končí ulice Letkovská, vytvořené kdysi řekou Oslavou, je typické hlinito-písčitém podloží širšího okolí dnešního říčního břehu. Odedávna až do současnosti je charakteristické v době hnízdění množstvím jiříček, jimž vyhovuje pro budování hnízd, a proto se pro něj dodnes užívá místní (historický) název Jiříččí zmla. Od roku 1932 byla za výše popsanými domky zbudována menší cihelna, lidově zvaná „U cikánů“, a asi do roku 1983 se zde těžil jemný písek zvaný „cigán“ používaný ke zděním, ale hlavně do omítek.¹⁴ Jinak o tomto písčném údolí čteme jako o Zmole (u romského pamětníka E. Daniela a pamětnice M. K.)¹⁵ či Malém údolí (v článku J. Mareše)¹⁶ anebo Písečňáku. Jako „kolonii na Písečňáku“ popisuje místo svého narození romský pamětník Rudolf Daniel¹⁷, který ve vzpomínce píše, že jeho předkové „založili tam v ‚Písečňáku‘ poblíž řeky Oslavy cikánský tábor, který se uchoval až do třicátých let naší doby“.¹⁸ A na jiném místě svého rukopisu (vznikajícího asi okolo roku 1950) uvádí, že: „Středem dvou řad vozů vedl skrovný ‚bulvár‘ rovnou k pískovně, k lomu, kde se těžil písek. Tábor obytných vozů vydržel v Oslavanech dosti dlouho. Třicet let. Hromadně začal mizet teprve v roce třicet a navždy a nenávratně zanikl roku příštího. Na místě pestré barevných kulís se objevily obyčejné civilní fasády rodinných

12 Tj. těch, kteří měli v obci domovské právo. Při sčítání lidu 1880 a 1890 byla romská bydliště uvedena jako „bez přístřeší“, při evidenci v roce 1900 byla uvedena jako „prozatímní“. Moravský zemský archiv, SOkA Brno-venkov, Fond Okresní úřad Brno-venkov, A1, Sčítací operáty 1880, 1890, 1900.

13 Pro romské oslavanské sídliště se v literatuře vyskytuje několik alternujících (někdy používaných i jako synonyma) variant pojmenování, a to: tábor, kolonie, osada, čtvrť, či jen cikání nebo u cikánů.

14 Oslavany 1104–2004: 900 let od první písemné zprávy. Oslavany: Město Oslavany a Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska, 2004, s. 110, 129–130, 164–165.

15 DANIELOVÁ, Helena; narozena 1922. In: Paměti romských žen. Brno: Muzeum romské kultury, 2002, s. 6–25; NEČAS, Ctibor. Nemůžeme zapomenout/Náš bisteras. Nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, s. 225–235.

16 MAREŠ, Josef. Biologie Cikánů v Československé republice. Bezpečnostní služba. 1937, 7, s. 267.

17 DANIEL, Rudolf. Housle a kůň (rukopis). Muzeum romské kultury. Sbirka Muzea romské kultury. Fond Písemný materiál, i. č. MRK 391/10.

18 Ibid., s. 74.

9 V originále: „...a little Gypsy colony on the outskirts of Oslavany, a mining village in South Moravia. The Gypsies had built their tiny houses in a straggly double row into the depths of a sandpit which, they said, sheltered them from the cold winds.“ MANN, Stuart E. Acts of the Apostles Moravian Romani. *Journal of Gypsy Lore Society*. 1941, XX(3), s. 91.

10 V originále: „...Old Daniel, the father, had built his tiny house with his own hands, and has glazed and whitewashed it. It was easily the tidiest in the row, and contained one small parlour-bedroom, where father and mother slept at night, and still tinier kitchen, and an annex for the girl...“ Ibid.

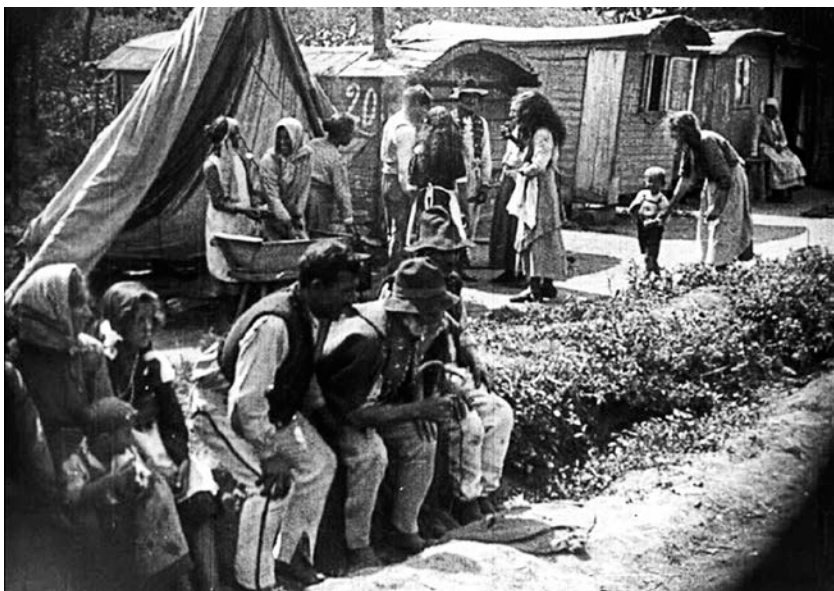
11 NEČAS, Ctibor. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matic moravská, 2005, s. 110.

Záběr „bulváru“ v sídlišti v Jiříččí z mole.
(foto z filmu Čarovné oči, Národní filmový archiv)

Příprava jídla. V pozadí maringotka stojící na cihlovém sloupku.
(foto z filmu Čarovné oči, Národní filmový archiv)

Záběr obydlí a obyvatel v Jiříččí z mole.
(foto z filmu Čarovné oči, Národní filmový archiv)

Praní prádla. V pozadí maringotka na kamenné podezdívce.
(foto z filmu Čarovné oči, Národní filmový archiv)

domků, každý s trpasličí kuchyní a o něco málo větším pokojkem, ale přece jen zděně, i když nadále bez nejzákladnějších, moderních a nezbytných zařízení: bez vodovodu, bez kanalisace a bez elektrického osvětlení.“¹⁹

Text vzpomínek R. Daniela je psán česky, na rozdíl od romského textu Antonína Daniela. Zajímavé je, jak R. Daniel pro romské oslavanské sídliště používá slovo „tábor“ a slovo „kolonie“. Zdá se, že pro historicky starší stanové a vozové příbytky volí slovo „tábor“, kdežto pro stabilně upevněné vozy a cihlové domečky užívá slovo „kolonie“.

Rudolf Daniel, na rozdíl od Antonína Daniela, v Oslavanech ve dvacátých a třicátých letech nebydlel trvale, ale udržoval se svými příbuznými z matčiny strany úzké vztahy. Otec R. Daniela (původem z Křenovic) se živil jako koňský handlíř, zatímco otec A. Daniela pracoval jako dělník v oslavanské elektrárně. R. Daniel nám Oslavany líčí z perspektivy polokočovných obchodníků s koňmi, jejichž živnost byla s kulturou života ve vozech neodlučitelně spjata. Ač na jednu stranu nelze jeho dataci (tj. v jeho textu uvedený rok „třicátý“) vzít doslova jako letopočet 1930, můžeme mu věřit detailní popis vnitřní situace v romském sídlišti na přelomu dvacátých a třicátých let – jakož i poznámku k tomuto období, že „nerada se loučila vnučka starého Tomáše Malíka, Maryša, která vytrvala v původním obytném voze až docela poslední.“²⁰ Velmi podrobně si R. Daniel pamatoval prostředí někdejšího vozového tábora, ve kterém se v roce 1911 narodil a kde trávil zřejmě trvaleji své rané dětství (v období po konci války se zdržoval spíše u prarodičů z otcovy strany v Rousínově, kam chodil trvale do školy). Popisuje jej takto:

„Ještě v letech první světové války... stálo v našem táboře osmačtyřicet obývacích vozů, ‚verdů‘ [verdan – romsky: vůz; pozn. MZ], rozmanitě a živě barevných. Nejčastěji byly natřeny zeleně, žlutě a červeně. Byly to dvě řady malých dřevěných obydlí na neomítnutých podezdívkách z cihel, někdy jen cihlových nebo kamenných sloupcích, s dvěma skrovnými okýnky na každém boku a s černým plechovým komínkem na zaoblené střeše, z něhož v zimě vlál jako praporek bělomodrý dým. Za mrazů a vánic to bývalo jediné svědectví, že [zde] přebývají chudé lidské bytosti.“²¹ V posledním detailu popisu údolíčka se R. Daniel půvabně shoduje s publicistou Lidových novin Adolfem Trnem, který v roce 1938 ve svém článku Štědrý večer u oslavanských cikánů doslova píše:

„... vraceli se k cikánské kolonii, skryté na samém krajíčku Jiříčkových zmol. Jen korouhve dýmu přesvědčovaly chodce, že tábor nespí, že v něm vládne horečný, svátkový ruch.“²² Jinak, bez poetičnosti a lakonicky, nicméně shodně lokalizuje osadu Josef Mareš v časopise Bezpečnostní služba v roce 1938, a to jako „Malé údolí za cukrovarem“²³.

19 Ibid., s. 74.

20 Ibid., s. 74–75.

21 Ibid., s. 72.

22 TRN, Adolf. Štědrý večer u oslavanských cikánů. *Lidové noviny dětem*. 1938, 49, s. 194.

23 MAREŠ, Josef, pozn. 16, s. 235–243, 264–267, 302–305.

OSLAVANŠTÍ ROMOVÉ OČIMA UMĚLCŮ

Nyní již můžeme přikročit přímo k porovnání popisu Rudolfa Daniela a toho, co vidíme na obraze Jakuba Svobody *Stará cigánská osada u Oslavan z r. 1903*. Jak víme z dokumentace, kterou si sám J. Svoboda vedl, obraz byl namalován v roce 1931 pro ivančické muzeum.²⁴ Autor sám – jak to dělal i u jiných obrazů – vepsal přímo do obrazu i popisku vyobrazení. Ze Svobodových záznamů také víme, že v roce 1940 namaloval (opět pro ivančické muzeum) obraz *Nová cigánská osada*. Ačkoliv tento obraz není dnes k nalezení, stejně jako starší obrazy malované pro soukromé osoby (tj. v roce 1901 *Cikánská osada blíže cukrovaru*, v roce 1908 obrazy *Cigánská kolonie*, *Očíslování cigánské osady* a *Cigánská kolonie u Oslavan*), dochované záznamy o jejich existenci doplňují významně historické poznání o procesu usazování Romů v Oslavanech. Nebudeme se nyní zabývat teoretickou otázkou, zda Svoboda maloval pouze romské sídliště v Oslavanech (neboť minimálně ze dvou popisů obrazů z roku 1908 není tato skutečnost zcela zřejmá, byť pravděpodobná), ale podíváme se na jeho dochovaný obraz, který výslovně oslavanské romské sídliště zobrazuje.

Na obraze *Stará cigánská osada u Oslavan z r. 1903* malíř zřejmě zpětně zachycuje historickou situaci okolo roku 1900. Umístění vozů a stanu vidíme na rovinatém břehu Oslavy. Lokalizace navíc velmi dobře odpovídá i situaci zachycené v mapě *Plán Oslavan* Rudolfa Hrocha, kterou její autor datoval 1907. V této Hrochově mapě to vypadá, jako by Romové ještě v Jiříččí z mole příbytky neměli. Svobodův obraz *Stará cigánská osada u Oslavan z r. 1903* zřejmě i ve svém názvu postihuje skutečnost, že z perspektivy pozdější doby, kdy malíř obraz maloval, šlo o osadu „starou“, oproti kontinuálně se rodící osadě „nové“, kterou můžeme tušit právě v Jiříččí z mole čili v Písečňáku. Ve Svobodově tvorbě nalézáme také jeho plastickou mapu²⁵, kde jsou obydlíčka již zakreslena v Jiříččí z mole a přímo na břehu řeky (už) nikoliv. Obě mapy, starší Hrochova a mladší Svobodova, v podstatě odpovídají nejen úředním historickým pramenům a vzpomínkám pamětníků. Situaci okolo roku 1923, tj. osadu v Jiříččí z mole, kromě několika dochovaných fotografií²⁶ jednoznačně zachycují také autentické filmové záběry z filmu *Čarovné oči*.

Film *Čarovné oči* je datován rokem 1923, premiéru měl ale na začátku tohoto roku, natáčení tedy probíhalo zřejmě o rok dříve.²⁷ Filmové záběry Romů a jejich obydlí o délce necelých 90 sekund jsou zcela unikátním historickým svědectvím a jde

24 SVOBODA, Jakub. *Stará cikánská osada u Oslavan 1903* [olej na plátně]. At. Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích. Sběrka Muzea v Ivančicích. Fond Jakub Svoboda, inv.č. JS-A/6.

25 Encyklopedie Oslavan (stálá výstava), Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska, Zámek Oslavany.

26 Určité fotografie byly přetištěny u článku KYSELÁK, Jan a [ŠKODA, M.]. Oslavanští cikáni. *Okno: oslavanské kuriozity, novinky, oznámení*. 1996, IV(1), s. 21–23. Originály se mi bohužel nepodařilo u editora ani z jiných zdrojů získat.

27 Filmový scénář zpracován podle tehdy oblíbené stejnojmenné novely: ZAHRADNÍK-BRODSKÝ, Bohumil. *Čarovné oči*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1917. Režisér Václav Kubásek natáčel patřičné sekvence exteriérů nikoli v podtatranské slovenské romské osadě (kde by se měly dle knižní předlohy odehrávat), ale v pro pražské filmaře lépe dostupných Oslavanech.

Detail obytného vozu a stanových přístavků. Výřez z obrazu – Jakub Svoboda, Stará cigánská osada u Oslavan 1903. Originál barevný, olej na plátně. (Muzeum v Ivančicích)

o nejstarší filmové záběry Romů u nás vůbec.²⁸ Ačkoli nejsou známe podrobnější informace o průběhu natáčení, při kritickém vyloučení profesionálních herců (a zřejmě i kostýmů – krojů, u nichž je zřejmé, že je části Romů filmaři poskytli) a kaširované maringotky hlavní hrdinky, jsou unikátním obrazovým svědectvím jak způsobu odívání oslavanských Romů, tak jejich bydlení a některých nezbytných denních činností. Na záběrech sledujeme stanové přístavky u vozů, vozy na cihlových podezdívkách, dokonce dva (zřejmě dřevěné) domečky, stání koní, dále přípravu jídla na otevřeném ohništi, praní prádla a další detaily. Filmové záběry jsou sice černobílé, ale i přesto výborně dokreslují vnější popis obytných vozů, který jsme četli u R. Daniela.

Typ obytných vozů a způsob jejich usazení na cihlových podezdívkách (či sloupcích) tedy shodně zobrazují jak dobové filmové záběry, tak malíř Svoboda (byť jde o vozy umístěné ne ve Zmole, ale v místech naproti přes cestu). Díky Svobodovi máme také zachycenou R. Danielem popsanou „*pestrobarevnou kulisu*“, Svoboda romské vozy vymaloval žlutě, zeleně a červeně... tedy přesně v barvách, které ve svém textu zmiňuje i R. Daniel.

Přes půvabnou detailní věrnost Svobodovy malby se dostáváme k zatím vůbec nejstaršímu uměleckému dílu, jehož obsah je spjatý s oslavanskými Romy, a to je povídka Gabriely Preissovové *Dvě Prisky*. Vedle citlivého zpracování tragického osudu koňáře Daniela, realismus spisovatelky v tomto případě úžasně poslouží jako slovní ilustrace historické situace. Také G. Preissová totiž nezapomene zmínit vůz „*s komínkem, takovou jasně zelenou, utěšlivou barvou natřený*“.²⁹ A nejsou to jen vizuální reálie, které nám spisovatelka v textu ukázala. V její povídce čteme i celou ukolébavku v romském jazyce, tak přesně přepsanou, že lze snadno provést její překlad.³⁰ G. Preissová žila v Oslavanech v letech 1890–1897, kdy byl její manžel pokladníkem ve zdejším cukrovaru. Mezi Romy zřejmě chodívala, čemuž by nasvědčovaly nejen zápisky romštiny, ale také v povídce dobře vystihnutý detail sociálních vztahů uvnitř sídliště. Koňář Daniel má díky svému jmění významnější postavení, jak u majoritního obyvatelstva, tak mezi Romy, a má svůj obytný vůz. Tento vůz stojí nikoli mezi stany na břehu řeky, ale od těchto stanů naproti přes cestu, pod příkrou stráň. G. Preissová s mistrným postřehem popsala nejen, v jakých různých obydlích Romové v Oslavanech přebývali, ale i to, že jejich příbytky byly rozmístěny jak od cesty do Letkovic (a Ivančic) nalevo – tak i (minimálně v případě movitějšího koňského handlíře) napravo. A zmíněná příkrá stráň „*po které nikdo nechodil*“³¹ by mohla napovídat, že jde o údolí Jiříččí zmoly, v budoucích desetiletích konečně romské sídliště – trvalou zástavbu. Až neuvěřitelně detailně také spisovatelka postřehla, že obchodník s koňmi byl natolik bohatý, že měl vozy dva – jeden stabilní obytný a druhý z košatiny pro pohyb za obchodem. Zmiňované

28 Vedle známých a starších záběrů československého Zpravodajského filmu (1922), jež ovšem zachycují Romy z ukrajinského Užhorodu.

29 PREISSOVÁ, Gabriela. *Dvě Prisky*. In: *Povídky*. Praha: J. Otto, 1926, s. 5.

30 viz úplný text povídky *Dvě Prisky* v tomto sborníku, s. 92–100, doplněný lingvistickou poznámkou.

31 PREISSOVÁ, Gabriela. pozn. 29, s. 12.

stany Preissova rámcově datuje jako tehdy stoletý fenomén obce Oslavany, což vcelku přesně odpovídá dnes i vědecky ověřeným historickým faktům.

EPILOG

Z historických pramenů víme, že první romská rodina se v Oslavanech objevuje na základě císařského nařízení vrchnosti roku 1784 a první záznam v matrice farnosti sv. Mikuláše o narození Josefa Daňhela je z roku 1787. Původně určená místa, kde se měli Romové zdržovat, se v průběhu století různila, až se v druhé polovině 19. století romské sídliště ustálilo v lokalitě dnešní Letkovské ulice. Nejpozději v druhé dekádě 20. století se pro malé písečné údolí, kde ulice končí, staly typické stabilně stojící obytné vozy, které v dalších dvou desetiletích postupně vystřídaly dřevěné a později už zděné domky.

Dnes bychom ale po někdejších romských osídlencích Jiříčči zmoly pátrali těžko. V důsledku vzniku zrůdné rasové ideologie došlo v letech 2. světové války ke genocidě romského obyvatelstva a jména zavražděných oslavanských Romů odvezených do koncentračních táborů dnes připomíná už jen pamětní deska umístěná roku 1968 na budově místního obecního úřadu. Život v zaniklé osadě je zaznamenán ve vzpomínkách Romů, kteří snad zázrakem válku přežili a alespoň částečně jej v sobě také uchovávají i drobné dílko spisovatelky Gabriely Preissové a obrázek „ivančického Rousseaua“ Jakuba Svobody. Preissova i Svoboda byli vnímavými svědky své doby. Jejich práce dosvědčují ušlechtilý vztah obou umělců k různým kulturám tohoto světa a jejich citlivou úctu k obyčejnému lidskému životu.

PRAMENY A LITERATURA

Moravský zemský archiv v Brně, SOkA Brno-venkov, Fond Okresní úřad Brno-venkov, A1, Sčítací operáty 1880, 1890, 1900.

Účetní kniha Jakuba Svobody z let 1886–1943. Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích. Sběrka Muzea v Ivančicích. Fond Jakub Svoboda, i. č. JS-B/9 b.

Čarovné oči [film]. Režie Václav KUBÁSEK. Československá republika. Národní filmový archiv Praha, 1923.

DANIEL, Rudolf. *Housle a kůň* (rukopis). Muzeum romské kultury. Sběrka Muzea romské kultury. Fond Písemný materiál, i. č. MRK 391/10.

DANIELOVÁ, Helena: Margita K., narozena 1922. In: *Paměti romských žen*. Brno: Muzeum romské kultury, 2002, s. 6–25. ISBN 80-86656-00-4.

Encyklopedie Oslavan (stálá výstava), Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska, Zámek Oslavany.

KYSELÁK, Jan a [ŠKODA, M.]. Oslavanští cikáni. *Okno: oslavanské kuriozity, novinky, oznámení*. 1996, IV(1), s. 18–24.

MANN, Stuart E. Acts of the Apostles Moravian Romani. *Journal of Gypsy Lore Society*. 1941, XX(3), s. 90–92.

MANN, Stuart E. a [DANIEL, Antonín]. On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people by Antonín Daniel. *Journal of Gypsy Lore Society*. 1944, XXIII(3), s. 71–91.

MAREŠ, Josef. Biologie Cikánů v Československé republice. *Bezpečnostní služba*. 1937, 7, s. 235–243, 264–267, 302–305.

NEČAS, Ctibor. Antonín Daniel. *Bulletin Muzea romské kultury*. 1996, 5, s. 51.

NEČAS, Ctibor. Cikánský tábor v Oslavanech. In: *Jižní Morava: vlastivědný sborník*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1977, roč. 13, s. 71–79. ISBN 80-7275-032-1.

NEČAS, Ctibor. Dějinný příběh oslavanských Romů. In: *Jižní Morava: vlastivědný sborník*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2002, roč. 38, s. 77–96. ISBN 80-7275-032-1.

NEČAS, Ctibor. *Nemůžeme zapomenout/Našti bisteras. Nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994. ISBN 80-7067-354-0.

NEČAS, Ctibor. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská, 2005. Knižnice Matice moravské. ISBN 80-86488-20-9.

O keriben pal e Devleskere bičhade. Praha, 1936.

Oslavany 1104–2004 : 900 let od první písemné zprávy. Oslavany: Město Oslavany a Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska, 2004.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. Příběhy Antonína a Bartoloměje Daniela – prvních představitelů romských elit. In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno: Centrum pro studie demokracie a kultury, 2011, s. 316–329. ISBN 978-80-7325-244-1.

PREISSOVÁ, Gabriela. Dvě Prisky. In: *Povídky*. Praha: J. Otto, 1926, s. 3–23.

SVOBODA, Jakub. *Stará cikánská osada u Oslavan 1903* [olej na plátně]. At: Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích. Sběrka Muzea v Ivančicích. Fond Jakub Svoboda, inv.č. JS-A/6.

TRN, Adolf. Štědrý večer u oslavanských cikánů. *Lidové noviny dětem*. 1938, 49, s. 194–195.

ZAHRADNÍK-BRODSKÝ, Bohumil. *Čarovné oči, Trosky: romány; Přeludy: novela*. Praha: Zemědělské knihkupectví A. Neubert, 1917. Souborné vydání spisů.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

[NEČAS, Ctibor.] Oslavany u Brna: 1938–1945. In: Krajinou příběhů [on line]. [cit. 12. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.krajinoupribehu.cz/col/472/1938–1945.htm>